

gesinde 3 akçe alınırken bu rakam Arap ülkelerinde 4, 6, 8, hatta 10 akçeye çıkabiliyordu; yine kök ağacından İstanbul'da alınan vergi ürünün yarısı iken Şam eyaletinde ağaç başına 2 akçeydi. Birecik ve Halep'te dört incir ağacından 1 akçe, Azâz sancağında her 100 ağaçtan 16 akçe tahsil ediliyordu. Araziden alınacak haraç miktarının tesbiti mahsulün yetiştirilmesinden sonra yapıldı. Meselâ bağ haracı denilen üzümün vergisi hemen hemen ülkenin her yerinde bağ bozumunda, zeytinin haracı da ürün tamamen yetiştirilip ağaçlar sililmeye yüz tuttuğunda toplanırdı. Dolayısıyla farklı ürün ve meyvelerin değişik zamanlarda olgunlaşması, haracın miktarının belirlenmesinin de farklı zamanlarda yapılmasını gerektiriyordu. Bu sebeple mahsul olgunlaşmadan haracının tesbit edilmemesi için ilgililer zaman zaman uyarılmaktaydı.

Bazı gayri müslimler haraç vergisinden muaf tutulmuştur. Bunlar arasında metropolitler, voynuklar, martoloslar, kale tımarı vb. hizmetleri karşılığında bazı gayri müslim müsellemeler, derbendciler, maden ve taş ocaklarında çalışanlarla oğulları, Eramişeva, Vidin ve Semendire gibi yerlerde kale ve sınır karakollarında koruculuk yapan Eflaklılar sayılabilir. Eflaklılar savaş zamanlarında ordunun geri hizmetlerinde istihdam edilirdi. Bunlar şer'î ve örfî bütün vergilerden muaf olup yetişkinlerinden "Eflâkiye âdeti" adıyla yılda 1 filori alınırdı. Voynuklar da haraç, ispençe, öşür, öşri-i kovan, resm-i hınzır gibi vergilerden muafıtlar. Ancak 100 koyunun üzerindeki koyunlarının ve başına adlı çiftliklerinin dışında tasarruf ettikleri sipahi tımarlarına dahil olan yerlerin öşür ve sâlâriyelerini vermek durumundaydılar. Bunun dışında, muafiyet karşılığı olarak kendilerinden istenilen görevleri yerine getirmedikleri takdirde haraç, öşür ve diğer vergileri hesaplanarak bunlardan tahsil edilirdi. 1839'da Tanzimat'la beraber vergi eşitliği getirildiğinden bütün muafiyet ve imtiyazlar kaldırıldı. Bu durum imtiyazlı ve muaf zümrelerin tepkilerini çekmiş ve memnuniyetsizliklerine sebep olmuştur.

Tarhedilenden fazla vergi toplanmasının veya çeşitli masraflar yüklenmesinin halkı bıktıracağı ve devletten soğutacağı endişesi kanunnâmelerde "üşendirme" tabiriyle ifade edilmekteydi. Öte yandan bazı sipahilerin haraç konusunda yolsuzluk yaptıkları da oluyor, meselâ gayri müslimlerin baştinalarına tasarruf ettiklerinde kendilerinden haraç ve ispençe istendiği zaman bunu vermeyip halka

yükleme gibi kanun dışı yollara saptıkları görülmüyordu (Barkan, *Kanunlar*, s. 295).

BİBLİYOGRAFYA :

Sûret-i DeFTER-i Sancak-i Arvanid (nşr. Halil İnalıcık), Ankara 1954, s. XX; *Tevârih-i Âl-i Osmân* (haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 27, 57; *Oruç Beğ Tarihi* (nşr. Atsız), İstanbul [1972], s. 74, 119; *Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osmân: 1299-1523* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 147, 169; *Kânûnnâme-i Sultânî ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî* (nşr. R. Anhegger – Halil İnalıcık), Ankara 1956, s. 39-40, 65-66, 76-78; "Osmanlı Kanunnâmeleri", *MTM*, I/1, İstanbul 1331, s. 50-51, 109; *I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları* (haz. Selami Pulaha – Yaşar Yücel), Ankara 1988, s. 25-26; *Kitâbu Mesâlih-i'l-müslimîn ve menâfi'i'l-mü'minîn* (nşr. Yaşar Yücel), Ankara 1980, s. 69-73; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi* (haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992, s. 8, 76-78; Selânikî, *Târîh* (İpsirli), I, 292; II, 544, 594, 767, 786, 831; Süleyman Südi, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1307, s. 55-58; Mustafa Nuri Paşa, *Netâ'icü'l-uukûât*, İstanbul 1327, III, 101; J. Porter, *Turkey: Its History and Progress*, London 1854, II, 209-211, 213; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidî*, İstanbul 1328, s. 47, 295; Barkan, *Kanunlar*, tür.yer.; a.m.f., "Öşür", *İA*, IX, 485; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-94, I-VIII, tür.yer.; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 158-159; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 319-321, 333-334, 348-349; Halil İnalıcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* I, Ankara 1954, s. 154-156, 173-174, 223-224; a.m.f., "İslâm Arazî ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul 1959, s. 38-41; a.m.f., "Cizye: Osmanlılar'da", *DİA*, VIII, 45-48; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul 1985, s. 26-27; a.m.f., "Arazi", *DİA*, III, 344-345; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 52-58; Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986, s. 9, 11, 15-16, 31-33, 75-77, 79, 87, 114-120; a.m.f., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *TTK Belleten*, LV/213 (1991), s. 376, 381-386; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 58-88; Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" (trc. Şinasi Altundağ), *TTK Belleten*, VIII/32 (1944), s. 608, 617-619, 621; M. P. Guboğlu, "Le tribut payé par les principautés roumaines à la porte jusqu'au début du XVIe siècle", *IFM*, XLI/1-4 (1985), s. 97-143; M. Maxim, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Eflâk-Buğdan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı İktisadî ve Malî Mükellefiyetleri Hakkında Bazı Düşünceler", *TTK Bildiriler VII* (1973), II, 557, 562-566; a.m.f., "XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Akçenin Devalüasyonu ve Eflâk-Buğdan'ın Haracı Üzerindeki Etkisi", a.e. *IX* (1988), II, 1001-1009; Pakalın, I, 71-74, 98, 734-737; Ebül'ulâ Mardin, "Harâc", *İA*, V/1, s. 222-225; Cengiz Orhonlu, "*Kharâdj*", *EP* (İng.), IV, 1053-1055; Feridun Emecen, "Baştına", *DİA*, V, 135-136; a.m.f., "Çift Resmi", a.e., VIII, 309-311.

DİA

HARAÇGÜZÂR

(خراجگذار)

Osmanlılar'da haraç verme mükellefiyetini ifade eden bir tabir.

Genel olarak haraç vermekle yükümlü Osmanlı tebaası gayri müslimler için kullanılan bu tabire bazı kaynaklarda *cizye-güzâr* şeklinde de rastlanır. Osmanlılar'da haraç veya cizye ödeyen gayri müslimleri belirtme amacının yanı sıra bu tabir, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul eden ve her yıl belirli bir vergi (maktû) ödeyen hristiyan beylik, devlet ve ülkeleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Bilhassa bu sonucunu, bütün cizye ve haraç mükellefi gayri müslim tebaayı içine alan ilkinde göre, bağlı hristiyan beylikler ve devletler hukuku çerçevesinde (dârülahd) özel bir kavram haline gelmiştir. Bununla birlikte kelimenin mâna itibarıyla ortaya çıkışı, zimmî hukuku içerisinde aynı temel anlayıştan kaynaklanmıştır.

Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar'da da barış şartları ile hâkimiyeti kabul eden gayri müslim devletler, bunun bir sembolü olmak üzere belirli bir meblağı (ber-vech-i maktû) vergi olarak göndermek zorundaydılar. Osmanlılar'da bu şekilde yıllık olarak verilen vergiler "harâc-i umûmî" adı altında anılmış, vergi veren memleket de "haraçgüzâr" diye nitelendirilmiştir. Bu tür verginin İslâm hukukunun teorisi içerisinde haraçtan ziyade cizye kategorisinde bulunduğu anlaşılmaktaysa da uygulamada toplu bir miktar üzerinden vergi alınması devletlerarası bir özelliği yansıttığı için klasik dönem Osmanlı vergi sistemi pratiğinde az kullanılan haraç terminolojisi çerçevesinde yerini bulmuş görünmektedir. Dârülahd sayılan ve geçici bir durumu gösteren bu statüyü haiz devletler belirli bir vergi dışında muhtar bir yapıya sahipti ve bunların iç idarelerine herhangi bir müdahale söz konusu değildi. Ancak karşı bölgelerdeki düşmanlarının saldırıları olursa himaye görürlerdi; halkı da müslüman toprağındaki zimmî tebaa ile aynı haklara sahip bulunurdu. Bunun yanı sıra hâmilik vasfını haiz olmayıp dârülharp telakki edilen, fakat savaşlar sonunda mağlûp olarak bir anlaşma yapmak zorunda kalan ve barış şartlarına göre belirli bir süre için haraç ödemeyi kabul eden devletler de haraçgüzâr sayılmakla birlikte (Selânikî, I, 12) statü olarak tâbi devletlerden farklı bir

özellik gösterirlerdi. Meselâ kesin ilhak-tan önce Bizans (30.000 altın), Balkanlar'daki prenslikler (Sırp ve Rum despotluk-ları, Bulgar Krallığı, Arnavut beyleri), Eflak, Boğdan, Kanûnî Sultan Süleyman dö-neminde Macar topraklarının bir kısmını ellerinde tutmaları karşılığı olarak Habs-burglar, Erdel, ticarî gayelerle ve ticarî kolonileri karşılığı haraç veren İtalyan cumhuriyetleri (Venedik, Ceneviz, Dub-rovnik) ve bir ara Lehistan bu statü için-de yer almışlardı. Venedik, 1407'de Arna-vutluk'ta sahip olduğu yerleri koruyabil-mek için haraç ödemeyi kabul etmişti. Ceneviz Yeni Foça için 500 duka altın ve-rirken Venedik 1408'de Arnavutluk, İne-bahtı ve Patras için 1600, 1411'de Bodo-nitza'nın ilâvesiyle 2100, Arnavutluk'ta-ki bazı yerleri III. Balşa'ya terkettiği için 1419'da yapılan antlaşmaya göre 300, 1430'da Selânik'in fethinden sonra 236 duka altın vermiş ve harağgüzâr sayılmış-tı. Ayrıca 1484'ten itibaren Zenta adası için 500, sonra da 1500 duka ödemeyi 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar sür-dürdüğü gibi Kıbrıs için Memlûk sultan-larına verdiği haracı Mısır'ın fethinden sonra Osmanlılar'a ödemiş ve 1570'e ka-dar 8000 duka altın ve hediyeler gönder-mişti. Habsburglar'ın anlaşma şartları içinde ödedikleri vergi de haraç adı altın-da zikredilmişti. 1565'te İstanbul'a yeni bir ahidnâme almak için gelen İmparator Maximilen'in elçisi, daha önce Ferdinand'a verilen ahidnâmede yer alan haraçtan 60.000 filorilik altın ve kuruşu hazine-ye teslim etmişti (6 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 785, 796). Avusturya'nın hara-cı konusu daha sonraki yıllarda zaman zaman Osmanlılar'ca Zitvatoruk Antlaş-ması'ndan (1606) sonra da gündeme ge-tirilmişti Fakat düzenli olarak himaye gören tâbi beylikler Eflak, Boğdan, Erdel, Dubrovnik Cumhuriyeti olmuş, diğerleri-nin harağgüzârlığı kısa süre için sadece haraç ödemekle sınırlı kalmıştır. Tâbilik bağları daha kuvvetli Osmanlı himayesi altındaki Eflak, Boğdan, Erdel ve Dubrov-nik'in tebaası da Osmanlı tebaası zimmî-lerle aynı haklara sahipti. Nitekim bir hükümde Erdel halkının Osmanlı tebaası gibi harağgüzâr olduğu belirtilmişti (3 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 649). Ay-rıca bu beyliklerin kendi aralarındaki me-selelerde Osmanlı Devleti'nin müdahil ol-duğu da dikkati çekmektedir. Meselâ 1564 tarihli bir kayda göre, Erdel kralının adam-larına Eflak'tan geçerken bu iki voyvoda-lık arasındaki geçimsizlik sebebiyle vâki

olan müdahalelerin önlenmesi, "Tarafey-nin reâyâsı ve âdemleri harağgüzâr kul-larumdır" denilerek istenmiştir (6 Numa-ralı Mühimme Defteri, hk. 331). Bu anla-yış, harağgüzârlık statüsünün hangi kap-samda görüldüğünün bir örneğidir. Ay-rıca harağgüzâr statüsündeki Erdel için bir kayıta "kuvve-i kâhire ile mazbut mem-leketimiz" tabiri geçmektedir (a.g.e., hk. 519).

Söz konusu statüyle ilgili karşılıklı şart-ları ortaya koyan bir örnek Nakşe dukalı-ğına verilen nişanda görülmektedir. Bar-baros Hayreddin Paşa'nın Korfu seferi dö-nüşü Osmanlı himayesine giren harağ-güzâr Nakşe Dukalığı, Ocak 1565 tarihli bir hükme göre yılda 162.000 akçe haraç vermek şartıyla ölen dükün oğluna veril-mişti. Bununla ilgili hükümde harağgü-zârlık statüsünün şartları haraç dışında bazı yükümlülükleri de beraberinde ge-tirmekteydi. Buna göre dost olmayan dev-letlerle korsan gemileri adaya giremeyecek, bunlara erzak, silâh verilmeyecek; Osmanlı tebaası ile vâki olabilecek dava-lar vekilleri vasıtasıyla İstanbul'da görü-lecek; kendi aralarındaki meseleler ise mahallinde halledilecek; Osmanlı sancak beyleri, kadılar, kaptanlar, gemi reisleri adalara çıkıp para ödemeksizin herhangi bir talepte bulunamayacak; dukalığın iç işlerine karışamayacak; Osmanlı ülkesi da-hilinde ölen Nakşe tebaası tüccarın mal-larına ve terekesine Osmanlı memurları el koyamayacak; ancak adalarda müs-lüman esir barındırılmayacaktı (a.g.e., hk. 248).

Tâbi devletlerin tüccarı Osmanlı teba-ası gayri müslim tâcirler gibi idi ve hepsi birden harağgüzâr olarak adlandırılıyor, diğer "harbî" müste'minden farklı mu-a-mele görüyordu. Fâtih Sultan Mehmed devrinde ellerindeki ticaret kolonileri kar-şılığı haraç veren Venedik, Ceneviz ve di-ğer Avrupalı devletlerin tüccarları Osman-lı Devleti topraklarında yaptıkları ticaret-te, gümrük vergisi olarak daha yüksek bir nisbetten ödemede bulunurlardı. Ni-tekim İslâm hukukuna göre ülkeye giren mallarda yabancılar (harbî müste'min) müs-lümanın ödediğinin dört katını, harağgü-zâr zimmîler ise iki katını öderler, bazan bu yük hafifletilebilirdi. Gerçekten de 1461 tarihli bir gümrük kanununa göre müslüman tüccar % 1, harağgüzâr % 2, müste'min tüccar % 4 gümrük vergisi vermektedir. İstanbul gümrük kanunun-da ise müste'min % 5 öderken müslim ve harağgüzâr tâcir % 4 üzerinden ver-

gilendirilmişti (Kânûnnâme-i Sultânî, s. 47-50, 78-80).

Harağgüzâr statüsündeki Dubrovnik Cumhuriyeti'nin başlangıçta 500 altın olan vergisi II. Murad zamanında 1000, 1459'da 1500 filori ve % 2 gümrük resmi, 1471'de 9000, 1472'de 10.000 filori, 1478'de ise 12.500 filoriye ulaşmıştı. Bu son tarihte tüccarların ödediği % 2 gümrük res-mi, verdikleri haracın içinde kabul edile-rek gümrük resmi kaldırılmıştı. Ancak daha sonraki devirlerde hem haraç mik-tarı arttırılmış hem de gümrük resmi ye-niden konmuştu. Bu statü Dubrovnik'e Osmanlı sularında serbest ticaret hakkı tanımış, ihraç yasaklarının hüküm sür-düğü XVI. yüzyılda bazı Avrupa ve Vene-dik gemileri Dubrovnik bayrağı altında Osmanlı sularına girerek onların imtiya-zından istifade etmeye çalışmıştı. M. Nû-ri Paşa'ya göre Dubrovnik 1774'ten son-ra da Eflak ve Boğdan gibi vergi verme-yi sürdürdü. Bu sıralarda yıllık vergisi 50.000 filori olup her üç senede bir elçi vasıtasıyla taksim edilirdi. Eflak, Boğdan ise Fâtih Sultan Mehmed zamanından be-ri harağgüzâr durumdaydı. Eflak'ın hara-cı bu dönemde 600.000 akçe veya 14.000 Macar altını olup bu rakamda bazı yıllar indirime gidildiği de olmuştur. II. Baye-zid zamanında 550.000 akçe olan haraç I. Selim devrinde 700.000 akçe, 1525'te 14.000 filori olarak tesbit edilmişti. Boğ-dan ise her yıl 5000 filori verirdi. Fâtih Sultan Mehmed bu rakamı 6000'e çıkar-mış, II. Bayezid tekrar 5000 olarak belir-lemiş, Kanûnî Sultan Süleyman zamanın-da 8000'e yükselmışti. XVI. yüzyıl son-larında bu maktû haraç 50 yük akçeye ulaşmıştı. 1774'ten sonra Eflak'ın vergisi 619 kese, Boğdan'ın 136 kese idi; ayrıca voyvodalar "rikâbiye" ve "iydiye" adları altında hediye de taksim ediyorlardı (Boğdan voyvodası 205 kese, Eflak voy-vodası 260 kese). Erdel 1541-1574 yılları arasında senelik 10.000, 1575-1594 yıl-ları arasında da 15.000 altın haraç öde-mişti. Eflak-Boğdan ve Erdel'den, gerek İstanbul'un iâşesi gerekse seferlerde ih-tiyaç duyulan zahire ve mühimmat tale-p edildiğinde bunların bedeli haraç mikta-rından düşülürdü. Harağgüzârlık statü-sü, söz konusu beyliklerin Osmanlı hima-yesinden çıktığı dönemlere kadar sür-müştür.

Harağgüzârlık statüsünün XVI. yüzyıl-da Fransa, daha sonra İngiltere, Hollan-da gibi devletlere tanınan imtiyazlarda önemli bir dayanak noktası oluşturduğu söylenebilir. Ahidnâmelerle bu ülkelerin

tüccarına verilen imtiyazlarda haraçgüzâr devletlerin tüccarının statüsü esas teşkil etmiş olmalıdır. Bu şekilde söz konusu ahidnâmeli tâcirlerin % 3 gümrük resmi ödemeye başlamaları ve buna ek olarak herhangi bir vergi (haraç-cizye) vermemeleri, Osmanlı tebaası cizye ve haraç mükellefi gayri müslim tüccarın bir yolunu bularak ahidnâmeli devletlerin tâbiyetine girip cizye ve haraçtan kurtulmasına, daha kolay ticaret yapma hakkına kavuşmasına yol açmış, böylece Osmanlı tarihinde "beratlı" veya "Avrupa tüccarı" denilen yeni bir zümre teşekkül etmiştir (bk. AVRUPA TÜCCARI).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 26, s. 109, hk. 279; 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Ankara 1993, hk. 649, 665, 697, 718, 760, 803, 901, 1219, 1220, 1306, 1360, 1545, 1551; 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Ankara 1994, bk. İndeks; 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Ankara 1995, hk. 75, 248, 331, 519, 785, 796, 1293, ayrıca bk. İndeks; Kânünnâme-i Sultânî ber-Mücebi-i 'Örf-i 'Osmânî (nşr. R. Anhegger – Halil İnalıcık), Ankara 1956, s. 47-50, 63, 74, 78-80; Selânikî, Târih (İpsirli), I, 12; II, 541, 717, 767; Mustafa Nûri Paşa, Netâyicü'l-vukûât, İstanbul 1327, III, 101; Barkan, Kanunlar, bk. İndeks; Ali İhsan Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Ankara 1983, s. 28, 33, 41, 49; Şerafettin Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri: I, İstanbul 1990, s. 245-246, 250, 280-282, 310, 329, 331-332; Halil İnalıcık, "İslâm Arazî ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, Ankara 1959, s. 37-38; a.mlf., "İmtiyazât", *EP* (İng.), III, 1179-1189; M. Guboglu, "Le tribut payé par les principautés roumaines à la porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques", *REI*, XXXVII/1 (1969), s. 49-79; M. Maxim, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Eflâk-Boğdan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı İktisadî ve Malî Mükellefiyetleri Hakkında Bazı Düşünceler", *TTK Bildiriler VII* (1973), II, 553-566; a.mlf., "XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Akçenin Devalüasyonu ve Eflâk-Boğdan'ın Haracı Üzerindeki Etkisi", a.e. IX (1988), II, 1001-1009; Muhammed Hamîdullah, "İslâm'da Devletler Hukuku" (trc. Abdülkadir Şener), *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara 1977, s. 283-292; Mahmut H. Şakiroğlu, "1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Andlaşmasının Aslı Metni", *TED*, sy. 12 (1982), s. 387-405; M. Spremiç, "XV. Yüzyılda Venedik Cumhuriyeti'nin Şarkta Ödediği Haraçlar" (trc. Mahmut H. Şakiroğlu), *TTK Belleten*, XLVII/185 (1984), s. 363-390; N. V. Dura, "Political-Juridical and Religious Status of the Romanian Countries and the Balkan People During the 14th-19th Centuries. Some General Remarks", *RESEE*, XXVII/1-2 (1989), s. 159-170.

FERIDUN EMECEN

HARÂİTÎ
(الخراثي)

Ebû Bekr Muhammed
b. Ca'fer b. Muhammed
es-Sâmerrî el-Harâitî
(ö. 327/939)

Hadis hâfızı.

Doksan yıl kadar yaşadığı kaydedildiğine göre Sâmerîrâ'da 237 (851) yılı civarında doğduğu söylenebilir. "Çantacı" anlamına gelen Harâitî nisbesini hangi sebeple aldığı bilinmemektedir. Öğrenimine Sâmerîrâ'da başladığı anlaşılan Harâitî, aralarında Hasan b. Arefe, Ömer b. Şebbe, Ali b. Harb, Sa'dân b. Nasr, Ahmed b. Mansûr er-Remâdî, Ahmed b. Büdeyl ve Sâlih b. Ahmed b. Hanbel'in bulunduğu 100'den fazla muhaddis ve âlimden Sâmerîrâ, Bağdat ve Dimaşk'ta rivayette bulundu. Müberrred gibi dil ve edebiyat âlimlerinden de faydalandı. İlim tahsili için iki defa gittiği Dimaşk'ta bir yıl kadar kaldı. Dimaşk ve Askalân'da hadis okutan Harâitî'den İbnü's-Simsâr diye tanınan Muhammed b. Mûsâ ve Ahmed b. Mûsâ kardeşler, Yûsuf b. Kâsım el-Miyâne'î, Abdülvehhâb b. Hasan el-Kilâbî ve İbn Ebû'l-Hadîd diye bilinen Muhammed b. Ahmed b. Osman gibi muhaddisler hadis rivayet ettiler. İbn Mâkûlâ, onun pek çok eser vermiş güvenilir şahsiyetlerden biri olduğunu, Hatîb el-Bağdâdî de tarihe ve edebiyata dair rivayetleri topladığı eserlerinin üslûbunu güzel bulduğunu söylemektedir. Kaynaklarda Harâitî'nin çeşitli münasebetlerle söylediği bazı beyitlere de rastlanmaktadır (Safedî, II, 296-297).

Harâitî, 327 yılı Rebûlewwelinde (Ocak 939) Suriye'deki Askalân'da vefat etmiş olup ölüm yeri Yafa ve Filistin olarak da kaydedilmektedir.

Eserleri. 1. *Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlihâ*. Güzel ahlâkla ilgili hadisleri, edebî sözleri, şiiirleri ve tarihî kussaları bir araya getiren eserin önce 350 rivayeti ihtiva eden eksik bir nüshası basılmış (Kahire 1350), ardından aynı nüsha Ebû Muhammed Abdullah b. Haccâc tarafından tekrar neşredilmiş (Kahire 1401/1980), daha sonra 1129 rivayeti içine alan tam nüshası Suâd Süleyman İdrîs el-Handekâvî tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1411/1991). Kitabın Ebû Tâhir es-Silefî tarafından *el-Muntekâ min Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlihâ ve maḥmû-*

di tarâ'ikihâ adıyla yapılan muhtasarı ise 613 rivayeti ihtiva etmekte olup (Dimaşk 1406/1986) bu muhtasarın rivayetlerini Muhammed Mutî' el-Hâfız ve Gazve Büdeyr tahrîc etmişlerdir. 2. *Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmuhâ*. Kötü ahlâka dair çoğu Hz. Peygamber'e ait, bir kısmı da ashap, tâbiîn ve diğer İslâm büyükleri tarafından söylenen 850 kadar sözü senedleriyle kaydeden eser Mustafa b. Ebû'n-Nasr eş-Şelebî (Cidde 1412/1992), Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1413/1993) ve Mecdî es-Seyyid İbrâhîm (Kahire 1409/1989) tarafından yayımlanmıştır. 3. *Fazîletü's-şükri lillâh 'alâ ni'metih ve mâ yecibü mine's-şükri li'l-mün'âmi 'aleyh*. Çoğu hadis, bir kısmı tanınmış kişilerin söz ve davranışları olmak üzere 106 rivayetin senedleriyle birlikte bir araya getirildiği eser Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından neşredilmiştir (Dimaşk 1402/1982). 4. *Kitâbü Hevâtifi'l-cennân (cinnân, cân) ve 'acibi mâ yuḥkâ 'ani'l-kühân*. Cinlere ve kâhinlere dair daha çok tarih ve edebiyat kitaplarında yer alan yirmi iki garip rivayeti ihtiva eden eserin Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'deki yegâne nüshası İbrâhîm Sâlih tarafından *Nevâdirü'r-resâ'il* içinde (s. 123-210, Beyrut 1407/1986), daha sonra Muhammed Ahmed Abdülazîz tarafından müstakil olarak (Beyrut 1409/1989) yayımlanmıştır. 5. *Te'âlik (Ta'lik) li'bni 'İsâ el-Makdisî*. 6. *İ'tilâlü'l-kulûb fî aḥbâri'l-uşşâk (fî eḥâdisi'l-maḥabbe ve'l-muḥibbîn)* (son iki eser için bk. Brockelmann, I, 250).

Kaynaklarda Harâitî'nin ayrıca *Kitâbü Ḳam'î'l-hırs bi'l-kanâ'a*, *Kitâbü'l-Ḳubûr* ve *Kitâbü'l-Ecvâd* adlı eserleri bulunduğu zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târihu Bağdâd*, II, 139-140; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 71-72; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 98; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 267-268; a.mlf., *Târihu'l-İslâm: sene 321-330*, s. 214-215; a.mlf., *el-İber*, II, 28; Safedî, *el-Vâfi*, II, 296-297; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cennân*, II, 289; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 190; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 265; İbnü'l-İmâd, *Şeze-rât*, II, 309; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 34; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 250; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 267; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 68-69; Claude Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1987 à 1990", *MIDEO*, XX (1991), s. 363; "Kharâ'itî", *EP* (Fr.), IV, 1088.

M. YAŞAR KANDEMİR